



Adviesraad voor het
Wetenschaps- en Technologiebeleid

Samenvatting Achtergrondstudie 27:

Auteurs: Wiebe Bijker en Ben Peperkamp

Geëngageerde geesteswetenschappen

Perspectieven op cultuurveranderingen in een digitaliserend tijdperk

Samenvatting

De toenemende integratie van informatie- en communicatietechnologieën (ICT) in onze samenleving leidt tot veranderingsprocessen die vooral op de langere termijn ingrijpende gevolgen zullen hebben voor onze pluriforme cultuur. Daarom is er naast technisch en sociaal-wetenschappelijk onderzoek ook geesteswetenschappelijk onderzoek nodig (met het verzamelbegrip *geesteswetenschappen* worden alle taal- en cultuurdisciplines aangeduid: van archeologie tot genderstudies, van literatuurstudies tot wijsbegeerte, van theaterwetenschap tot taalkunde). Om deze taak adequaat te kunnen vervullen, dient er een vorm van *geëngageerde geesteswetenschappen* te worden ontwikkeld.

Doel van de verkenning.

De verkenning handelt over urgente ontwikkelingen in de informatiemaatschappij en gaat na of de Nederlandse kennisinfrastructuur daar afdoende op is toegesneden. De verkenning - die ten doel heeft onderzoeksvragen te inventariseren en te genereren - streeft geen uitputtende opsomming na van alle relevante problemen. Wel wordt langs een vijftal thematische assen - *ethiek, identiteit en zingeving, taal, kunst en informatie en kennis* - een breed scala van ICT-gerelateerde cultuurveranderingsprocessen gekarakteriseerd. Onderwerp vormt dus niet de vraag hoe informatie- en communicatietechnologieën binnen geesteswetenschappelijke disciplines kunnen worden ingezet. De aandacht is gericht op maatschappelijke ontwikkelingen en op de geesteswetenschappelijke vragen die deze ontwikkelingen oproepen.

Tegen deze achtergrond kan de centrale boodschap worden begrepen die de verkenningscommissie met deze rapportage uit wil dragen: *een geesteswetenschappelijk perspectief kan belangwekkende inzichten opleveren wanneer men deze maatschappelijke ontwikkelingen probeert te begrijpen en/of probeert bij te sturen*. Of we nu van doen hebben met nieuwe ethische vragen die ontstaan zijn doordat computers met een zekere autonomie morele en juridische regels schenden (dat is bij voorbeeld het geval, wanneer deze computers min of meer zelfstandig pornografie verspreiden), of een dieper inzicht wensen in de religieuze, artistieke en politieke praktijken op het internet - duidelijk is steeds dat een technisch of sociaal-wetenschappelijk perspectief te beperkt is. Belangrijke kansen en uitdagingen moeten wel onopgemerkt blijven wanneer niet ook een geesteswetenschappelijk zoeklicht wordt gericht op de ontwikkelingen die zich in digitale omgevingen (kunnen) voordoen. Dat laatste geldt ook voor de aan ICT gerelateerde problemen die in uiteenlopende maatschappelijke contexten (kunnen) ontstaan en oplossingen behoeven. Enkele voorbeelden van relevante onderzoeksvragen vindt men in het tekstkader hierna.

Conclusies van de verkenning.

De verkenningcommissie concludeert dat de geesteswetenschappelijke gemeenschap in Nederland voldoende kwaliteit bezit om verdieping van onze wetenschappelijke kennis op dit betrekkelijk nieuwe onderzoeksterrein tot stand te brengen. Bovendien bestaat er bij de jongste generaties studenten een ruime belangstelling voor de thematiek waarover deze verkenning rapporteert. Problemen met betrekking tot *human resources* hoeven zich dus niet voor te doen. Daar staat echter tegenover dat er onvoldoende financiële middelen zijn om de gestelde ambities daadwerkelijk te realiseren. Bovendien is een oriëntatie op maatschappelijke problemen voor de geesteswetenschappelijke gemeenschap allerminst vanzelfsprekend.

Daarom stelt de commissie in haar concluderende beschouwingen voor, een vorm van *geëngageerde geesteswetenschappen* te ontwikkelen. Met dit voorstel wil de verkenningcommissie beargumenteren dat de geesteswetenschappen zich meer zullen moeten oriënteren op de maatschappelijke agenda, in het bijzonder: op cultuurveranderingsprocessen die samenhangen met de integratie van ICT in onze samenleving. Dat betekent niet dat de klassieke geesteswetenschappelijke taken thans verwaarloosd mogen worden. Integendeel: in de vorm van geëngageerde geesteswetenschappen waarover de commissie spreekt, zijn juist drie samenhangende kennisbelangen geïntegreerd: (1) het traditionele symbolische kennisbelang, dat samenhangt met betrekkelijk autonoom onderzoek naar historisch en cultureel erfgoed, (2) het democratische kennisbelang, dat zich concentreert op kritische bespiegelingen over maatschappelijke ontwikkelingen, en (3) het instrumentele kennisbelang, dat de vormgeving van deze ontwikkelingen nastreeft. *Geëngageerde geesteswetenschappen* zijn daarmee op de toekomst gericht, beogen bij te dragen aan het vergroten van ons inzicht in cultuurveranderingsprocessen die samenhangen met de digitalisering van onze leef- en werkomgeving, en dragen waar mogelijk bij aan oplossingen voor de conceptuele, normatieve en praktische problemen die zich in de dynamische ICT-context (kunnen) voordoen.

De verkenningcommissie realiseert zich dat met het munten van de term *geëngageerde geesteswetenschappen* geen enkel probleem is opgelost. De vraag hoe dit soort geëngageerd onderzoek nu moet worden opgezet en uitgevoerd - met behoud van wetenschappelijke kwaliteit en kritische onafhankelijkheid - blijft vooralsnog onbeantwoord. Andere wetenschapgebieden hebben al wel ervaring opgedaan met heterogeen onderzoeksbeleid en de daarbij behorende waaier van methoden. In de geesteswetenschappen dient dergelijke expertise nog grotendeels te worden verworven. Daarom formuleert de verkenningcommissie tot slot enkele aanbevelingen die daarop zijn gericht.

Aanbevelingen.

De verkenning wordt afgesloten met een aantal aanbevelingen voor aanpassing van de plaats der geesteswetenschappen in de Nederlandse kennisinfrastructuur en voor nieuw en vitaal onderzoeksbeleid. Deze aanbevelingen zijn gericht aan twee verschillende adressanten.

(1) De leden en instituties van de geesteswetenschappelijke gemeenschap beveelt de verkenningcommissie aan: onderken dat er in de geesteswetenschappelijke traditie en praktijk specifieke deskundigheden en inzichten bestaan, waarmee belangrijke bijdragen kunnen worden geleverd aan het begrijpen en mede vormgeven van cultuurveranderingen in het digitaliserend tijdperk. Besef bovendien dat het geesteswetenschappelijke onderzoek zich, veel sterker dan voorheen, op aan ICT gerelateerde vraagstukken zal moeten oriënteren wil het substantieel kunnen blijven bijdragen aan internationale wetenschappelijke debatten.

(2) Tot het bedrijfsleven, de non-profitorganisaties en de overheden in Nederland wordt gezegd: onderken dat de ontwikkelingen die zich in een digitaliserend tijdperk voordoen, belangrijke geesteswetenschappelijke componenten hebben. Streef naar een integrale aanpak van problemen en maak daarbij reeds in een vroeg stadium gebruik van geesteswetenschappelijke expertise.

De verkenningcommissie werkt deze overwegingen vervolgens uit in dertien specifieke aanbevelingen. Een aantal daarvan dient de geesteswetenschappelijke gemeenschap in staat te stellen aan de slag te gaan met de theoretische en praktische vragen die samenhangen met het ontwikkelen en het uitvoeren van geëngageerd geesteswetenschappelijk onderzoek in de betekenis die de commissie daaraan gegeven heeft. Zo wordt voorgesteld een aantal experimenteerateliers in

het leven te roepen. Deze dienen een zekere vorm van tijdelijke afscherming te bieden tegen een te grote onderwijslast en tegen de institutionele druk om langs gebaande (veelal: monodisciplinaire) paden te blijven publiceren. Verder pleit de commissie voor transdisciplinaire samenwerkingsvormen, tussen geesteswetenschappers onderling, maar ook tussen geesteswetenschappers en onderzoekers met een sociale, technische en natuurwetenschappelijke signatuur.

Andere aanbevelingen hebben betrekking op het onderwijs. Zo bepleit de verkenningscommissie de integratie van ICT-thema's in alle profielen van het secundair onderwijs en wordt gewezen op de noodzaak van samenwerking tussen WO en kunst-HBO. Aan marktpartijen wordt aanbevolen om in een zo vroeg mogelijk ontwikkelstadium van ICT-projecten de expertise van geesteswetenschappers te betrekken.

De verkenningscommissie is er tenslotte van overtuigd dat er een maatschappelijk belang is gediend wanneer marktpartijen een grotere financiële betrokkenheid bij universitair geesteswetenschappelijk onderzoek ontwikkelen. Dit betekent geen 'uitverkoop' van academische waarden noch het 'vermarkten' van geesteswetenschappelijke kennis. Wel vormt een dergelijk pleidooi een logische consequentie van de diagnose dat geesteswetenschappelijke expertise onmisbaar wanneer we de uitdagingen van een digitaliserend tijdperk tegemoet willen treden.

Ter illustratie: enkele onderzoeksvragen op het terrein van ICT en cultuur

Uit paragraaf 3.1: ethiek

Welke morele problemen zijn verbonden met de introductie van kunstmatige actoren, zoals min of meer autonome Java-applets en computerbots?

Kan het begrip 'morele verplichting' nog wel zijn centrale rol in de ethiek blijven vervullen wanneer het menselijk gelaat niet te zien is tijdens (internet-)interacties, wanneer individuen lid zijn van een virtuele in plaats van een sociale gemeenschap of wanneer identiteit manipuleerbaar is in een computergeheugen of netwerk?

Uit paragraaf 3.2: identiteit en zingeving

Wat is de betekenis van de vorming van virtuele gemeenschappen voor de sociale cohesie en de hulp- en organisatievormen in onze maatschappij?

Welke veranderingen in religieuze beleving doen zich voor, nu religieuze instituties zich steeds vaker op het internet profileren? Worden dogma's gerelativeerd of juist aangescherpt?

Uit paragraaf 3.3: taal

Welke factoren bepalen de begrijpelijkheid en aantrekkelijkheid van 'digitale' teksten, nu steeds meer vanuit een gecombineerd taal- en beeldperspectief worden opgezet?

Wat kan nog worden verstaan onder het begrip tekst, nu door interne en externe hyperlinks de grenzen tussen onderdelen van teksten en tussen teksten onderling vervagen?

Uit paragraaf 3.4: kunst

Welke implicaties hebben mogelijkheden geluid- en muziekfragmenten digitaal 'te knippen en te plakken' voor de muziektheorie en de muziekcompositie?

Wat gebeurt er met (het idee van) de culturele canon, als de rol van legitieme bemiddelaars (zoals kunsthistorici en museumconservatoren) wordt uitgehold door extreem geïndividualiseerde kunstproductie en -consumptie?

Uit paragraaf 3.5: Informatie en kennis

Welke maatschappelijke consequenties heeft de ontwikkeling van nieuwe vormen van kennislegitimatie als alternatief voor het klassieke poortwachtersysteem van peer review?

Hoe ontwikkelt zich de relatie tussen politiek en expertise, nu de grenzen tussen wetenschappelijke en andere kennisbronnen in toenemende mate vervagen?

AWT 24-06-2002